

VIDRA ZSUZSANNA

Az Európai Unió képe néhány közép-kelet-európai és egy balkáni ország sajtójában*

Egy komparatív kutatás tanulságai

Hat ország, köztük négy első körös (Csehország, Lengyel ország, Magyarország és Szlovénia), egy második körös (Bulgária) és az egyelőre nem EU-tag Horvátország sajtójában egy összehasonlító kutatás keretében ország-tanulmányok készültek, melyek a kritikai diskurzus-elemzés¹ módszerével tárták fel a fontosabb politikai

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az *Eastern Enlargement – Western Enlargement: Cultural Encounters in the European Economy and Society After the Accession* projekt az *European Commission Sixth Framework Programme* keretében készült. Az egyes résztvevő országok elkészítették saját sajtóelemzésüket. A jelen dolgozat ezeknek az ország-tanulmányoknak az összehasonlításából készült. A projektben részt vett ugyan Románia is, de mivel ott nem készült sajtóelemzés, az összehasonlító tanulmányban ezért nem szerepelt csatlakozó országok között.

¹ A kritikai diskurzus-elemzés első lépéseként az adatbázisba került cikkek tematikus kódolása történt meg. Ezek alapján lehetett meghatározni az egyes témák erőfordulási gyakoriságát és felvázolni az adott pillanatban a meghatározó diskurzust. A diskurzus-elemzés kvalitatív módszer, tehát a témák kontextualizálására és a szemantikai összefüggések feltárására ad lehetőséget az interpretáció segítségével. Lásd erről: Chouliaraki, Lilie – Fairclough Norman: *Discourse in late modernity: rethinking critical discourse analysis*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999.; Csígó Péter – Kovács Éva: Európai integráció vagy/és kisebbségpolitika? A román–magyar alapszerződés sajtóvitája. In: Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlástól*. MTA PTI, 2000.; Fairclough, Norman: *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London, Longman, 1995.; Wodak, Ruth: *The discursive construction of national identity*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999.; Wodak, Ruth – Meyer, Michael (szerk.): *Methods of critical discourse analysis*. London, SAGE, 2001.

és gazdasági napilapokban, illetve hetente megjelenő magazinokban² az Európai Unióra vonatkozó jellemző diskurzusokat és az ezekhez kapcsolódó EU képeket. A módszer segítségével kirajzolódtak a jellemző álláspontok, a domináns beszédmódok és a meghatározó EU ábrázolások, melyek végigkísérték a csatlakozási folyamatot a vizsgált országokban. A tanulmányok összevetésekor kiderült, hogy meglepően nagy a strukturális hasonlóság a különböző országok EU diskurzusaiban függetlenül attól, hogy mikorra volt kitűzve a csatlakozás időpontja, milyen sajátos kapcsolat fűzte az adott országot az EU-hoz, illetve az egyes tagállamokhoz. Fontos további hasonlóság volt az EU-párti diskurzusok dominanciája a mainstream sajtóban, míg az EU-t kritizáló hangok leginkább reakcióként, a felülreprezentált pozitív EU képre való reagálásként és kevésbé autonóm kritikaként jelentek meg. A nagyfokú meg egyezések sorában ki kell még emelni azt a jelenséget, mely az EU-hoz kötődő témákat nemcsak erősen átpolitizálta, hanem „belpolitizálta” is: a legjelentősebb és legjellemzőbb, az EU-t, illetve a csatlakozást is érintő

² A lapok kiválasztásának alapvető kritériuma az volt, hogy az a sajtópaletta minél szélesebb részét ölelje fel mind ideológiai irányultság, mind műfaj tekintetében, illetve, hogy a piaci részesedést illetően is meghatározó legyen az adott sajtóteremék. Így a következő lapok kerültek az egyes országok sajtóadatbázisába: Bulgária: *24 chasa* (bulvár napilap), *Monitor* (nacionalista hangvételű napilap), *Sega* (baloldali irányultságú napilap), *Dnevnik*, *Capital* (két, liberális beállítódású hetilap). A horvát sajtóelemzésbe a következő lapok kerültek: *Večernij list* és *Jutarnij list* (bulvár jellegű napilapok), *Vjesnik* (állami tulajdonban lévő napilap), *Globus* (politikai hetilap). A cseh adatbázis lapjai: *Právo* (mérsékelt hangvételű baloldali napilap), *Hospodářské noviny* (mérsékelt hangvételű jobboldali napilap), *Týden* (általános tematikájú hetilap), *Euro* (hetilap). A lengyel lapok: *Gazeta Wyborcza* (mérsékelt hangvételű centrista napilap), *Nasz Dziennik* (jobboldali napilap), *Trybuna* (poszt-kommunista pártok érdekeltségébe tartozó napilap), *Wprost* (neo-liberális gazdasági és konzervatív politikai nézeteket valló hetilap). A szlovén lapok: *Delo* (legjelentősebb baloldali napilap), *Finance* (neo-liberális gazdasági és konzervatív politikai nézeteket valló hetilap), *Gospodarski vestnik* (gazdasági hetilap). A magyar sajtótermékek közül a következő lapok kerültek elemzésre: *Népszabadság* (baloldali napilap), *Magyar Nemzet* (jobboldali napilap), *Heti Világgazdaság* (gazdasági hetilap), *Élet és Irodalom* (közéleti, irodalmi hetilap), *Magyar Narancs* (baloldali liberális politikai, kulturális hetilap). Az adatbázisokba a tárgyalások megkezdésének időpontjától a csatlakozás pillanatáig megjelenő cikkek kerültek. Horvátország esetében a kezdőidőpont ugyancsak a tárgyalások megkezdése volt, a záró időpont pedig a tanulmány elkészülésének pillanata (2006). Az egyes idézeteknél megjelöltük a lapszámot, kivéve a lengyel lapoknál, mivel az összehasonlító tanulmány alapjául szolgáló országtanulmányból sajnálatos módon hiányoztak ezek az adatok.

viták a belpolitikai harcokban tűntek fel. Ennek következtében az EU körüli diskurzusok elsősorban a pártok ideológiai megosztottságát tükrözték. A különböző sajtó-organumok politikai irányultságuknak megfelelően vették fel az EU-párti vagy az EU-t kritizáló álláspontjukat: a baloldali/liberális megközelítésű lapok jellemzően pro-EU, míg a konzervatív lapok inkább EU ellenes hangokat hallattak. Megfigyelhető volt ugyanakkor a nagypéldányszámú és sokak által olvasott bulvár lapok kritikai hangvétele, mely nemcsak az Unióra irányult, hanem az ország politikai elitjét is célba vette.

EU diskurzusok és EU képek: attitűd és érzelem

Az összehasonlítás során feltárt nagyfokú strukturális hasonlóság, mely a kutatásba bevont országok sajtóját jellemezte az EU témakörben, arra ösztönzött bennünket, hogy keressünk egy olyan interpretációs keretet, amely lehetőséget ad, hogy alaposabban megérthessük az EU-párti és az EU ellenes vagy EU szkeptikus diskurzusok konstrukcióját. Mint azt már említettük, a domináns diskurzust az EU-t támogatók álláspontjai alkották. Ebből következően egy olyan értelmezési rendszert kellett találnunk, amely elsősorban ezt a jelenséget magyarázza. Az elemzett országok sajtójában az EU csatlakozás feltételeként előírt szabályok önkéntes elfogadását hangsúlyozták, azt, hogy a bebocsátás érdekében saját elhatározásból kell alávetni magunkat az elvárásoknak. Ezt az „önkéntes alávetettséget”, megítélésünk szerint, nagyon jól értelmezhetjük azzal a kritikai elméletben manapság használt fogalommal, melyet Alexander Kjöszsev³ alkotott meg a közép-kelet európai és balkáni poszt-kommunista országok állapotának leírására. Az „öngyarmatosítás” koncepciójának bevezetésével a poszt-koloniális irodalom elméleti megállapításaira alapozva próbálta a poszt-kommunista állapotot értelmezni. A fogalom egyrészt utal a poszt-kommunista és a poszt-koloniális állapot bizonyos szempontból hasonló, de ugyanakkor lényegi elmeit tekintve nagyon is eltérő voltára. A koncepció kritikájaként gyakran felmerül, hogy az esetlegesen esszencializálja a régiót, illetve megerősít bináris ellentéteket és sztereotípiákat. Mindezekkel együtt feltételezzük, hogy az öngyarmatosítás terminusának alkalmazásával rávilágíthatunk

³ Kjöszsev, Alexander: Notes on Self-colonising Cultures. In: B. Pejic – D. Elliott (ed.): *Art and Culture in post-Communist Europe*. Stockholm, Moderna Museet, 1999. 114–118.

a kelet-nyugat viszony olyan aspektusaira, amelyek a csatlakozási folyamat alatt váltak fontossá.

A poszt-koloniális irodalom bizonyos irányzataiban,⁴ illetve magának az öngyarmatosítás fogalmának az értelmezésében meghatározó szerepet képvisel a pszichoanalitikus megközelítés. Ennek fényében nem tűnik megalapozatlannak, hogy a csatlakozás sajtójában megjelenő EU képeket és diskurzusokat pszichológiai és szociálpszichológiai fogalmak bevezetésével kísérreljük meg dekonstruálni. Ez azért is tűnik fontosnak, mivel a diskurzusok megteremtésében érezhetően meghatározó szerepet játszottak bizonyos attitűdök és érzelmek. Tehát ezek kibontása segíthet bennünket az esetleges értelmezések kiszélesítésében és árnyalásában.

Röviden összefoglalva, az öngyarmatosítás Kjoszsev értelmezésében egy sor negációból áll össze, reflektálva a poszt-koloniális elméletek felvetéseire. Ezek szerint a régió se nem elég központi, se nem elég nagy, ugyanakkor nem eléggé távoli és elmaradott, továbbá se nem gyarmatosító, se nem gyarmatosított. Nyugatinak (tehát univerzálisnak) sem tekinthető, de egy másfajta (alsóbbrendű) „fajnak” sem. Ezt a helyzetet leírhatjuk a gyarmatosítók és gyarmatosítottak közti állapotként, vagy ahogy ezt Steven Tötösy⁵ nevezte: „köztes periférián levésként”. A kint és bent, a kirekesztettség és a befogadottság állandó tapasztalata a fogalmat használók szerint egy olyan traumát vagy traumatikus identitást hozott létre, mely magyarázza az eltúlzott önvádat és a kínos Nyugat-majmolást.⁶

Az öngyarmatosítás koncepciójának vannak ugyan problematikus aspektusai, de amint azt az előbbieken már jeleztük, a csatlakozási folyamat során a legjellemzőbb képek és diskurzusok mind az EU elvárásoknak való önkéntes alárendelődés domináns pozícióját erősítették, míg más diskurzustípusok a domináns beszédmódra való reakcióként voltak értelmezhetőek. Mindez, kérdőjelekkel ugyan, de legitimálhatja

⁴ Többek között: Anne McClintock: *Imperial Leather: Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Contest*. New York, Routledge, 1995.; Homi K Bhabha.: *The Location of Culture*. London – New York, Routledge, 1994.; Robert Young: *Colonial Desire*. London, Routledge, 1995.

⁵ Imre, Anikó: Gender, Literature, and Film in Contemporary East Central European Culture. Ch. 3. 2001. CLCWeb: Comparative Literature and Culture: A WWWeb Journal <http://www.clcwebjournal.lib.purdue.edu>

⁶ András, Edit: Blind spot of the new critical theory. Notes on the theory of self colonization. 2004. http://www.exindex.hu/index.php?l=en&t=szabadkez&tf=selfcolonization_en.html

a fogalom használatát. Másrészről, a koncepció alkalmazásával lehetőség nyílik a képek és diskurzusok attitűdök és érzelmek mentén való dekonstruálására, amit az is indokoltá tesz, hogy a csatlakozás nem volt mentes érzelmektől telített álláspontok és beszédmódok erőteljes jelenlététől. Feltételezzük, hogy az elemzés során a Kelet–Nyugat viszonyról feltárt újabb aspektusok végső mérlegelésénél eldönthetjük, hogy a fogalom gazdagodott-e, avagy jelentése módosult, netán használata teljesen alaptalan, így azt jobb, ha el is vetjük.

Az ország-tanulmányok összevetése során három fő attitűdöt és érzelmet azonosítottunk, melyek meghatározónak bizonyultak a különféle narratívák szempontjából. Ezek az *engedelmesség*, *sértődöttség* és *félelem*. A következőkben azt fogjuk megvizsgálni tehát, hogy milyen képeket és diskurzusokat is hoztak létre ezek az attitűdök és érzelmek. Előtte azonban ki kell térnünk egy fontos kép bemutatására és értelmezésére, amely különféle formákat öltve jelent meg az egyes országok sajtójában a csatlakozás kontextusában. Ez a kép az EU-nak, mint az ígéret földjének az ábrázolása.

Az ígéret földje

A háború utáni Európa sokak számára jelent egy vonzó, ígéretekkel teli világot. Ahogy azt a német filmrendező, Wim Wenders mondta: „azok akik nincsenek itt, azok, akik máshol élnek, mindenáron be akarnak jutni és csatlakozni kívánnak hozzánk. [...] Európa a földi paradicsom, az ígéret földje, mármint ha kívülről nézed.”⁷ Valóban, a tagjelölt államok mind megteremtették maguknak az ígéret földjét, az európai álmok képét a csatlakozási folyamat narratíváiban. Miben is állt pontosan ez az ígéret földje kép?

Európa egyik legcsábítóbb aspektusa az újak számára, úgy tűnik, a gazdagság és prosperitás, amit a régiek már jó ideje élvezhetnek odabent. Igaz is, negyven év kommunizmusa, sok más dolog mellett, örült vágyat gerjesztett a jólét és a fogyasztás iránt. Nem csoda hát, hogy ez olyan képekben fejeződött ki, mint pl. „az európai álmok a fogyasztás és fogyasztók paradicsoma” (bolgár sajtó), vagy egy kissé kevésbé kifinomult formában „az EU, mint egy pénzszsák” (lengyel sajtó), vagy

⁷ Wenders, Wim: Giving Europe a Soul? Speech delivered at the conference A Soul for Europe. 2006. <http://www.signandsight.com/features/1098.html>

„bőségszarú” (bolgár sajtó). Az az ábránd, hogy „a legszegényebbek fognak a legtöbbet nyerni a csatlakozáson”⁸ jelzi, hogy milyen elsöprő volt is a szomjúhozás arra a jólétre, ami talán először ezeknek az országoknak a történelmében karnyújtásnyira került. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ez a kép, melyet a csatlakozó országok kreáltak maguknak Európáról, valójában mennyire is emlékeztetett a valódi Európára. Vagy megfogalmazhatjuk úgy is a kérdést, kissé provokatívan, hogy tényleg Európához akartunk-e csatlakozni?

Az ígéret földjének metaforáját mindig is használták egy új, virágzó és békés földre érkezéskor különféle népek, különféle korokban. Gondoljunk csak az Egyesült Államokra, melynek történelme során az ígéret földje kép szorosán összekapcsolódott az Új Világ ígéretével. A legelső telepesektől kezdve, akik azzal a céllal érkeztek, hogy megteremtsék Isten földi országát az Új Világban, minden új bevándorló csoport megteremtette a saját ígéret föld-mítoszát. A bevándorlók mítoszai az amerikai identitás alap elemeivé váltak: az ígéret földje az, amit törekvéssel és kemény munkával megteremtünk magunk számára. És az, ami így gazdagságot és prosperitást hozd majd nekünk.

Milyen is ezek után Európa, mint az ígéret földje? A kontinens önképében a gazdagság és jólét, melyet saját szorgos munkánkkal teremtünk meg, valószínűleg kevésbé tölt be fontos szerepet, mint az emberi jogok, vagy a sokszínűség, és egyéb más kulturális értékek. Az újonnan jövők azonban nem ezt, hanem főként a háború után Európában megteremtett jólétet és az ezzel járó fogyasztási kultúrát látják, és ez az, amiből részesedni kívánnak. A szerencsések beengedtetnek. Az ígéret földje az övék lehet, ha alkalmazkodnak és engedelmessé válnak hasonlóan a bibliai történet izraelitáihoz. És mi, az újonnan jövők engedelmessé válnak, hisz meg vagyunk verve a vággyal, hogy bejussunk az ígéret földjére és élvezhessük annak gazdagságát.

Mindez azonban ellentmondásokat szül: be akarunk jutni egy amerikanizált ígéret földjére, a fogyasztás paradicsomába, de tennénk ezt európai módon. Más szóval, szeretnénk élvezni a jólétet, de úgy gondoljuk, ez jár nekünk, megkapjuk és nem magunk kemény munkájával kell megteremtünk azt. Ugyanakkor ezért keményen meg is fizetünk, pszichikailag mindenképpen: a nagyvonalú ajánlat elfogadása és az engedelmesség sértődöttséget szül, hisz úgy érezzük az alkalmazko-

⁸ *Dnevnik* 2005.04.29.

dás során tett erőfeszítéseinket nem értékelik megfelelően. De félünk is, mivel mégis csak az ismeretlenbe lépünk be. Tehát ezek, a már említett attitűdök – az engedelmesség, a sértődöttség és a félelem – azok, melyek meghatározták és alakították az EU csatlakozás diskurzusait a csatlakozás előtt álló országokban.

Engedelmesség

Vizsgáljuk meg először, hogy hogyan is épül fel az engedelmesség diskurzusa. A csatlakozásra várók történelmük *elkerülhetetlen lépéseként* értelmezték az Unióba való belépést, mint ezt a következő idézetből is láthatjuk: „A Cseh Köztársaság csatlakozása csak akkor történhet meg, ha az ország felkészült a tagságra. [...] Amennyiben egyetértünk, hogy a Cseh Köztársaság számára prioritás, hogy az EU tagja legyen amilyen gyorsan lehetséges, akkor azt kell meghatározni, hogy mik azok a szükséges lépések, amelyeket meg kell tenni, hogy ezt a célt elérjük. [...] Mindenek előtt el kell ismerni, hogy az EU-nak nincs alternatívája amennyiben békét és jólét szeretnénk országunk számára.”⁹

A csatlakozó országok önképében a kezdeti időszak jellemző képe az *alárendelt pozícióban* lévő állam, melyet a különböző országok sajtójában gyakran egy poroszos *tanár-diák viszonyban* jelenítettek meg. A magyar sajtó egy az egyben ezt a képet használta: „A magasztos elvet most legkevésbé az a három-négyszáz hazai kormányhivatalnok érezheti át, aki a Európai Unió (EU) képviselői által április végén átnyújtott, mintegy kétezer kérdést tartalmazó 159 oldalas kérdőív fölé görnyedve valószínűleg úgy gondolja, nagyon is találó az EU és Magyarország kapcsolatát a tanár-diák viszonyhoz hasonlítani.”¹⁰ A bolgár lapokban így tállalták a csatlakozás ezen vonatkozását: „Verheugen megfenyítette Bulgáriát”,¹¹ „Verheugen: lehet, hogy a fejezeteket lezárták Önök, de a korrupcióval még nem birkóztak meg”.¹² Olli Rehn, Bulgária csatlakozásáért felelős uniós biztos nyilatkozata is hasonló hangnemben született: „A csatlakozás nem csak fejezetek megnyitásából és lezárásából áll, hanem reformlépéseket is tenni kellene az országnak”.¹³ A cseh lapok is hasonló

⁹ *Hospodářské noviny* 1998.04.22.

¹⁰ *HVG* 1996.06.01.

¹¹ *24 chasa* 2003.10.03.

¹² *24 chasa* 2004.06.09.

¹³ *24 chasa* 2004.12.20.

képekben fogalmaztak: „Kormányhivatalnokok és politikusok egyaránt megkapták minden évben a bizonyítványt. Brüsszel évenként értékelte, hogy mennyit haladt előre az ország a csatlakozási feltételek teljesítésében.”¹⁴ A lengyel sajtóban ugyancsak találkozhattunk hasonló megfogalmazásokkal: „Van még időnk az eredményeink javítására a hónap végéig, amikor is a Bizottság elküldi a tagjelölt országoknak a második monitoring jelentést”.¹⁵ A horvát lapok egy arrogáns, rossz diák képét festettek országukról: „A bizottság tagjainak szilárd véleménye, hogy kifejezetten kellemetlen, amikor a horvátok beteszik a lábukat Brüsszelbe. Mi, horvátok, azt gondoljuk, hogy mindent tudunk, de a brüsszeliek más állásponton vannak ezzel kapcsolatban. Ami még ennél is rosszabb azonban, hogy még csak nem is vagyunk hajlandók tanulni sem. [...] Minél előbb bele kell kezdeni a csatlakozási tárgyalásokba, hogy végre magunk mögött hagyjuk arrogáns Európa-gyűlöletünket.”¹⁶

Az EU „felsőbbrendűsége” is megjelent jó néhány képbén. A cseh sajtóban például egy *mindenható* figuraként: „Az EU-ban ismernek bennünket, tudják, hogy mit teszünk, mire van szükségünk és mire nincs.”¹⁷ A horvát médiában ez az EU kép kiegészült még egy racionális és objektív jellemvonással: „Az Unió fantasztikus a realitások és a konkrétumok kezelésében. Nemrég a Bizottság kiadott egy jelentést a Balkánról. Retentő izgalmas, de ugyanakkor objektív olvasmány!”¹⁸

Az EU dorgálásai és kritikái mellett, az *önkritika* is gyakori diskurzusképző elem lett. Főként az *elmaradt reformok* kerültek a középpontba: „Bulgária nem kíván megváltozni ahhoz, hogy beléphessen az EU-ba.”¹⁹ A horvát sajtó pedig így fogalmazott: „A legfontosabb a gazdasági biztonság. Ezt belső reformok útján lehetne elérni, olyan reformokkal, melyeket itthon terveztünk meg, és nem olyanokkal melyeket csupán azért lépünk meg, mert tagjai lettünk az Uniónak.”²⁰

Az önkritika, a véghez nem vitt reformokhoz szorosan kapcsolódva, az ország *elmaradottságát* is gyakorta érintette. A csehek például így fogalmaztak: „Ami az ökológiához való viszonyunka illeti, a fejlett Európá-

¹⁴ *Týden* 2003.06.02.

¹⁵ *Gazeta Wyborcza*

¹⁶ *Globus* 2005.03.04.

¹⁷ *Hospodářské noviny* 1998.04.22.

¹⁸ *Globus* 2003.04.25.

¹⁹ *Capital* 2000.11.04.

²⁰ *Globus* 2004.12.17.

hoz képest nagyon le vagyunk maradva. [...] Valószínűleg minden nemzetközi vagy EU-s dokumentum említést tesz a fenntarthatóságról. [...] Nálunk a Cseh Köztársaságban nagyon más a helyzet: a fenntartható fejlődés fogalma lényegében ismeretlen errefelé.”²¹ A horvátok még ennél is élesebb hangnemben fogalmaztak az önostorozásban, amikor arról beszéltek, hogy „Horvátország egy árnyék föld”, egy ország, mely még mindig a „balkáni primitivizmusban él”.

A fenti példák mindegyikében az „ők” – az EU – felsőbbrendűként, a „mi” pedig alsóbbrendűként jelent meg a kíméletlen önkritikákban. Mindez az önkéntes alávetettség vagy az öngyarmatosítás metaforikus kifejeződése. Létrehoztunk egy EU-t, mely felettünk állt és internalizáltuk, illetve óriási méretűvé növesztettük az irányunkban még meg sem fogalmazott kritikáit. Állandóan magunkon éreztük az EU felsőbbrendű tekintetét, melyben saját elmaradottságunk tükröződött. A bolgár főtárgyaló ezt egy komikusan ható képpel jelenítette meg: „Bulgária egy teve, melynek lóvá kell válnia.” A horvát sajtóban is találkoztunk az önkritika idesorolható válfajával: „Horvátország az európaiak szemében csak egy szegény ország, mely gondokkal küzd, hogy betartson nemzetközi megállapodásokat, pl. Gotovina tábornok kézrekerítését.”²²

Az önkritika az elmaradottságunk feletti általános siránkozáson túl kiterjedt a *csatlakozási folyamat konkrét szereplőire és eseményeire* is. Az összes vizsgált ország sajtójában kritika tárgyává tették az inkompetens politikai elitet és közigazgatást, az állami bürokrácia elégtelen pénzügyi ellenőrzését, a köztisztviselők felkészületlenségét az EU-t érintő ügyekben, stb.: „A cseh állami intézmények felelősek a csatlakozási felkészülésben való lemaradásért. [...] A kormánynak minden erejével azon kellene lennie, hogy kihasználja a tagsággal járó előnyöket, ezzel szemben nem ez, hanem a lehetőségek elfecsérlése zajlik. [...] Nem lehet azt sem kizárni, hogy Brüsszel letiltja a begéért forrásokat.”²³ A magyar sajtó is erős kritikával illette a csatlakozásban részvevő szereplőket: „Munkacsoport munkacsoport hátán készíti a következő hónapokban a Magyarország EU-csatlakozásáról várhatóan a jövő év elején meginduló tárgyalásokhoz a kormányzati stratégiát. Egyelőre azonban nem látni, hogy a több helyütt párhuzamosan folyó munkák a végtelenen kívül hol fognak

²¹ *Hospodářské noviny* 1998.04.27.

²² *Globus* 2005.05.20.

²³ *Euro* 2003.05.05.

még találkozni.”²⁴ A lengyeleknél is hasonlóan problematikusnak tűnt az állami bürokrácia a csatlakozás aspektusából: „Hiány van közhivatalnokokból, és akik vannak azok is nagyon rosszul szervezettek.”²⁵ Egy másik lengyel lap így kommentálta mindezt: „Az központi kormányzat és a helyi önkormányzatok nincsenek száz százalékosan felkészülve az EU források fogadására. A megyék több mint felében egyáltalán nem találunk idegen nyelvet beszélő tisztségviselőket.”²⁶ Illetve: „A közösségi dokumentumok fordításában Lengyelország rettenetesen le van maradva, és az is, ami elkészült már nem felel meg az elvárásoknak. A szövegek nyolcvan százalékát Brüsszel visszaküldte azzal, hogy további módosításokat kell eszközölni rajtuk.”²⁷

A csatlakozásra váró országok gyakran ábrázolták saját magukat *megbízhatatlan partner*ként: „Horvátország sok mindent megtett már a csatlakozás érdekében, de nem eleget. Állandó jelleggel felmerülő probléma, hogy országunk nem eléggé megbízható a megegyezések betartásában. A brüsszeli elvárások teljesítése inkább tűnik kikényszerített lépésnek, mintsem valós önálló politikai tettnek. A Hágai Bírósággal való együttműködés is sokkal inkább tekinthető egy ránk erőltetett lépésnek és nem egy önszántunkból elfogadott kötelezettség végrehajtásának. Horvátországnak nagyon sürgősen konszenzusra kellene jutnia az EU-s elvárások és kötelezettségek teljesítését illetően.”²⁸

A fentiekből úgy tűnik, hogy nekünk, közép-kelet európaiaknak és balkániaknak szükségünk van külső segítségre, valakire, aki segít bennünket civilizálódni. A horvát sajtóban ez nyíltan meg is fogalmazódott: „A bővítés egy egyedülálló történelmi tett, egy remek, példa nélkül álló civilizációs vállalkozás.” Az EU a „világosság” és a „judeo-keresztény értékek földje” és „civilizációs erő a Balkán számára”.²⁹

A jelöltek fantáziájában az EU megmentőként is megjelent: *megment bennünket többek között saját (becstelen) elitjeinktől*. Például álljon itt egy magyar idézet: „A kormány most azért lobbizik, hogy ne kelljen átvennünk a cigaretta uniós jövedékiadó-szintjét. [...] Az ötlet „szülőatyját”, a Pénzügyminisztérium jövedéki osztályán dolgozó PZ köztisztviselőt

²⁴ HVG 1997.08.09.

²⁵ *Gazeta Wyborcza*

²⁶ *Trybuna*

²⁷ *Wprost*

²⁸ *Globus* 2005.02.04.

²⁹ *Globus* 2003.01.31.

ma már hiába keresnénk a tárcánál. Fölmondott, és szeptemberben átment a Philip Morrishoz menedzsernek a kormányzati kapcsolatok osztályára. Levélben vettem fel László Csaba miniszternek, nem tartja-e kissé korrupciógyanúsnak, hogy egy köztisztviselő a dohányipari lobbikorábban hangoztatott, szakmailag erősen kétséges érveit szó szerint átvéve befolyásolja a tárca állásfoglalását, majd távozik az egyik dohányipari céghez. Beszteri Sára főosztályvezető – Pályi volt közvetlen főnöke – kijelentette: „Pályi Zoltán mint valamennyi alkalmazásra került köztisztviselő, felvételekor esküt tett – többek között arra –, hogy hivatali kötelességeit részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, becsületesen, a jogszabályoknak megfelelően, pontosan és etikusan végzi.”³⁰

Megmentőnknek dolga akad *esetlen politikai és korrupciós gazdasági kultúránk* környékén is: „Az európaiak és a magyar kormány között nem csak nyelvi szakadék van. [...] A probléma hermeneutikai mélységű. A magyar fordító egy olyan országhoz próbálja igazítani a fordítást, amilyen Európában nincsen, az európaiak meg egy olyan világ szabályait alkották meg a jogszabályokban, amelyet a magyarok még soha nem tapasztaltak meg a sajátjukként. A két fél két különböző világról beszél. [...] A diplomatikus, szép, európai nyelven megírt sorok között világos az üzenet: a közösségi piacon nincs helye a magyar vircsaftnak.”³¹ A szlovén sajtóban megjelent egyik cikkben a „húsfeldolgozó botrányt” tárgyalták. A vizsgálatok során fény derült arra, hogy az országban működő húsüzemek meg sem közelítették az EU szabványokat és a fogyasztókat emiatt szükségtelenül nagy kockázatnak tették ki. Az ügyről szóló tudósítás pedig így fejeződött be: „Az EU valójában saját magunktól fog megmenteni bennünket!”³²

A nagy elvárások közt az EU, mint a *valódi társadalmi és gazdasági változások* előmozdítója is előfordult: „Az Uniós segít majd leküzdeni a munkanélküliséget. Euro milliárdok fognak érkezni az országba az Európai Szociális Alaptól munkanélküliek képzésére és átképzésére, álláskeresésben való mediálásra. [...] A csatlakozás után rengeteg pénz fog tehát befolyni Lengyelországba. A 2004–2006-os időszakra az Unió 11,4 milliárd eurót szán részünkre. 2015-ig pedig még a legkisebb településeken is lesz csatornarendszer. [...] Vonzani fogjuk a külföldi befektetéseket, megnövekszik a fogyasztás és mindez általános gazdasági növekedéshez

³⁰ Magyar Narancs 2000.12.07.

³¹ Magyar Narancs 2002.07.11.

³² Delo 1999.10.

fog vezetni.”³³ A horvát sajtó pedig az ország nemzetépítő politikai projektjének befejezését várta az EU-tól. A tárgyalások megkezdését így interpretálták: „Történelmi lépés a horvát államiság megteremtésében.”³⁴

Az engedelmisség diskurzusát tehát az a feltevés alapozta meg, hogy a csatlakozás végeredményben egy elkerülhetetlen lépés, egy történelmi fordulópont. A különböző tagjelölt országokban nagyon hasonló módon épült fel ez a típusú narratíva. A csatlakozás törvényszerűsége a történelmileg meghatározott elmaradottságunkból ered, és ez a diskurzusok szintjén keserű önkritikában nyilvánult meg, mely érintett minden, az ország számára fontos szereplőt, intézményt stb. Az EU ebben a kontextusban egy domináns, már-már autoriter, de ugyanakkor egy mindenható civilizációs figuraként jelent meg, akinek önként alávetjük magunkat annak érdekében, hogy végre valahára részesei lehessünk a civilizált világnak, ahova úgy gondoltuk mindig is tartoztunk.

Sértődöttség

A sértődöttség diskurzusa akkor született meg, amikor a tagjelölt országok ráeszméltek, hogy Európa nem feltétlenül olyan szívélyes irányukban, mint azt feltételezték. A legelső sokkoló élménynek a *csatlakozás időpontjának* idegfeszítő *halogatása* bizonyult. Egy bolgár bulvárlap a következőképpen írt erről: „Az EU becsapta Bulgáriát a tagsággal kapcsolatban!”³⁵ A csehek pedig így adtak hangot kételyüknek: „Mi akarjuk Európát, de vajon Európa is akar-e bennünket? [...] Míg mi mindent megtettünk, hogy felgyorsítsuk a felkészülésünket a csatlakozásra, az EU hivatalnokok némely megjegyzései kétséget ébresztenek bennünk az egész folyamattal, a beígért 2003-as csatlakozási dátummal kapcsolatban.”³⁶ A szlovén sajtó még ennél is élesebben fogalmazott: „Mi vagyunk a legjobbak. Méltatlan dolog, hogy várakoznunk kell!”³⁷

Az egész csatlakozási folyamat alatt soha nem tűnt el teljesen a *kétely*, hogy az EU valóban elszánta-e magát a bővítésre. „Brüsszel keménykedik

³³ *Trybuna*

³⁴ *Globus* 2005.10.07.

³⁵ *24 chasa* 2000.09.14.

³⁶ *Týden* 2000.

³⁷ *Delo* 1999.02.

velünk!”,³⁸ „A nyugat nem akar bennünket!”³⁹ Ilyen és ehhez hasonló mérgeledések végigkísérték a csatlakozás időszakát. A horvát lapok is keserűen nyilatkoztak: „Amikor tavaly télen a *Financial Times*-ban láttam egy térképet, amin azt jelezték, hogy Horvátország Törökországgal egyetemben 2020-ban léphet be az EU-ba, azt hittem, hogy ez valami baki volt. De most már látom, hogy nem, ez egy valóságos terv. [...] A tárgyalások nem fognak elég gyorsan lezajlani és féltő, hogy visszahúzz a Balkán, ahonnan sikerült négy évvel ezelőtt megszabadulnunk. [...] Az EU azzal taktikázik, hogy várat bennünket az ajtó előtt és közben felhasználja ellenünk saját hibáinkat.”⁴⁰

A tagjelöltek számára az *elkerülhetetlennek tűnő csatlakozás és az egyenlőtlen kapcsolat szülte feszültség* életre hívott egy erős EU-t kritizáló hangot: „A 'tárgyalások' egy teljesen téves kifejezés. Ugyanis semmi meg tárgyalandó nincs, a tagjelölt országtól elvárják, hogy alkalmazkodjon az Unió előírásaihoz és mindez a Bizottság szigorú felügyelete mellett történik. A csatlakozó ország így egy egyenlőtlen pozícióba kerül Brüsszszellel és más tagállamokkal szemben. A jelöltek sokszor érezték magukat megalázva a folyamat alatt.”⁴¹ Ugyanakkor a kívül maradás sem tűnt megoldásnak: „Ha nem lépnénk be az EU-ba, akkor olyanok maradnánk, mint Emir Kusturica reménytelen és reményvesztett figurái, akik teli konyakos poharakat vagdosnak a saját fejükhöz.”⁴²

Az EU kényelmetlen és zavaró fölényes jelenléte újabb és újabb elégedetlenkedő megnyilvánulásokat hívott életre: „Mit akar az EU? Eltiporni bennünket a jelentéseivel? [...] Brüsszelt irritálja, hogy Bulgária állandóan új fejezeteket akar megnyitni mielőtt a lezárt fejezetek eredményeit értékelni tudták volna.”⁴³ A magyar sajtóban megjelent egyik cikk az *EU komolyságát kérdőjelezte meg*: A csatlakozás után, 2004–2006 között 350 milliárd forinttal többet kapunk az Európai Uniótól, mint amennyit befizetünk annak kasszájába. Kecsegtető ajánlat. A handlé szokott ilyen jellegű összegekkel zsonglörködni. Első hallásra soknak hangzik, s csak később derül ki, hogy mélyen alatta van a reális árnak. [...] Tudni kell, hogy a 350 milliárd többlet nem jár automatikusan, az egy

³⁸ *24 chasa* 2000.06.17.

³⁹ *24 chasa* 2000.09.11.

⁴⁰ *Globus* 2005.05.20.

⁴¹ *Globus* 2004.05.28.

⁴² *Globus* 2005.05.20.

⁴³ *24 chasa* 2000.06.17.

keretösszeg, amit akkor kaphatunk meg, ha elnyerjük az unió bürokrátaíának maximális kegyeit.⁴⁴

Éz utóbbi véleményyt, elkerülendő az „engedelmeskedők” kritikáit, eurorealista álláspontnak keresztelték. Az első fontos eleme ennek a diszkurzusnak a *tanár kép dekonstruálása*: „Alapos a gyantú: a kérdőív jelentős részben az eurobürokraták kényelmi szempontjait szolgálja, hiszen – az évkönyvekből kiolvasható adatok mellett – azt is megtudhatnák viszonylag kis fáradsággal, hogy Magyarország, mondjuk, mióta tagja az ENSZ-nek, vagy hogy milyen érvényes nemzetközi megállapodásai vannak – éppenséggel például magával az Európai Unióval. Mindenesetre biztos, hogy aki elolvassa a (helyesen) kitöltött kérdőívet, tudni fogja mi is az a Magyarország”.⁴⁵ A horvát sajtóban is megjelentek kételkedő hangok: „Legyünk fokozottan gyanakvók az EU-t illetően. Nem kell mindent elhinni, amit mondanak. Gyakran fogalmuk sincs miről beszélnek. Egész pontosan ebben a pillanatban az EU magáról sem tudja, hogy kicsoda, micsoda, merre megy és hogyan fog mindez végződni. Még ha olyakor érthetőnek is tűnik, amit mond, az üzenet mégis becsapós. Hív bennünket: gyertek csak, gyertek befele! De ez csak egy jól hangzó szólam, a jólneveltség álcája.”⁴⁶

A tagjelöltek irányában tanúsított *szolidaritást is fenntartásokkal kell kezelni*. A lengyel sajtóban jelent meg az agrártámogatások kapcsán, hogy „az agrárpolitikai reformok ürügyén az Unió a lengyel gazdáknak nagyon méltatlan támogatást ígért.”⁴⁷ Az EU-ban elhatalmasodó félelem a bővítést követő migrációs hullámtól, a következő reakciót eredményezte: „Ugyanazok a lapok, melyek anno, a berlini fal leomlása után azzal ijesztgették Nyugat Európát, hogy 25 millióan fognak megindulni az Elbán túlról egy jobb élet reményében nyugat felé, most újabb népvándorlás rémképével fenyegetik az EU országok lakosságát. Tudni kell, hogy 1989 óta alig 2 millióan mentek el az egész volt szovjet blokkból. Az 1980-es években is hasonló migrációs hisztéria uralkodott el Európán, amikor Görögország, Portugália és Spanyolország csatlakozott. Amikor elérkezett a nagy nap, kiderült, hogy a félelem alaptalanak bizonyult. Sőt, az eltávozni szándékozók száma még csökkent is a bővítés után!”⁴⁸

⁴⁴ *Magyar Nemzet* 2003.04.09.

⁴⁵ *HVG* 1996.06.01.

⁴⁶ *Globus* 2003.04.25.

⁴⁷ *Nasz Dziennik*

⁴⁸ *Wprost*

A horvátok diskurzusában az európai vezetők gazdag és jómódú országaiak önző érdekvédőiként jelentek meg. A nagy politikai egyéniségek, mint Churchill, de Gaulle, Kohl, vagy akár még Mitterand is, letűntek a színről és most, mint azt megtudtuk, „a nemzet-államokat párt technokraták irányítják.”⁴⁹ A szlovénoknál is találoztunk hasonló véleménnyel: „Az EU-ban a hozzá nem értés és a nemzeti egoizmus uralkodik.”⁵⁰

A meglehetősen negatív képek sorában felbukkant a *kisztílú, zsu-gori EU* is: „A tagországok szemében túl magasnak tőnnek az egyesítés költségei, így kicsinyes alkudozás kíséri a bővítést.”⁵¹ Ennek az attitűdnek az eredménye is lehet akár a cseh sajtóban megfogalmazott vélemény: „A csatlakozás, legalábbis az állami költségvetés szempontjából egy katasztrófa lesz. [...] A tagság sokak számára nagy és keserő kiábrándulást fog hozni.”⁵² Hasonló kételyeket fogalmazott meg egy másik cseh lap is: „Úgy tűnhet, mintha a cseh költségvetés a következő években nagyon jól jár majd a csatlakozás következtében. [...] Az ördög azonban, mint azt megszoktuk, a részletekben van!”⁵³

Összességében, bár az egyenlőtlen viszony az EU és a tagjelölt országok között adott és megváltoztathatatlan volt, az elutasítoottság és az EU bővítés iránti valódi elkötelezettségben való kétkedés hatására az engedelmisség diskurzusával szemben megszületett egy ellen-narratíva, melyet elsősorban a mindenható civilizátorként fellépő EU kép dekonstruálása jellemzett.

Félelem

Amint a csatlakozás bizonyossá vált, a sértődöttséget felváltotta a félelem: félelem az ismeretlentől és felelem az elképzelttől. Az ismeretlen, tehát, hogy mi is fog velünk történni, ha bent leszünk az EU-ban, ilyen módon fogalmazódott meg: „Minél közelebb kerülünk az Unió bejáratához, annál jobban gyötör bennünket a kérdés: hová is megyünk? Mi vár ránk az Unióban és mire is jó mindez nekünk?”⁵⁴

⁴⁹ *Globus* 2005.

⁵⁰ *Delo* 1999.12.

⁵¹ *Magyar Nemzet* 2002.12.16.

⁵² *Právo* 2003.05.21.

⁵³ *Hospodářské noviny* 2003.05.29.

⁵⁴ *Týden* 2003.04.22.

Az ismeretlennek nincs formája ezért nehezen testesülhet meg a nyelvben és a diskurzusban. Az elme és a kollektív tudat(alatti) azonban formát követel magának. A félelem formát is öltött, méghozzá az Unió agresszív szereplőként való megjelenítésében. A legközkedveltebb értelmezés az EU, mint idegen elnyomó megrajzolása lett, mely ránk akarta kényszeríteni szabályait és előírásait, *gyarmatosítani kívánt bennünket*. A bolgár sajtóban az idegen gyarmatosítás képe így jelent meg: „külföldiek felvásárolják földjeinket 2006 után.”;⁵⁵ „Az EU bezárhatja vágóhídjainkat.”⁵⁶ A magyar sajtóban megjelent cikk az EU-t a klasszikus gyarmatosító kizsákmányolóként mutatta be: „Miért is lenne fontos az Európai Uniónak a jelentkező országok gyors felvétele? [...] Mit nyerne az unió az új tagok felvételével? (A jelölt országok) piacukat csaknem teljes mértékben megnyitották az EU-országok termékei előtt. Liberalizálták továbbá a tőkebefektetési lehetőségeket. [...] Az unióból származó munkavállalók alkalmazása elesem gördítettek akadályt: Vagyis azt mondhatnánk, hogy az Európai Unióban megteremtett négyféle szabadság [...] gyakorlásának előnyeit az unió országai csaknem zavartalanul élvezhetik a társult országokkal fenntartott kapcsolatukban. Igaz ez fordítva is? Egyáltalán nem. [...] valójában egy aszimmetrikus kapcsolat alakult ki. [...] Közvetve is hozzájárultak azonban ezek az országok az unió növekedéséhez. [...] Úgy tűnik azonban, hogy többen szeretnék fenntartani a jelenlegi állapotot a belépés után is. Ma [...] az ipar közel 80 százaléka külföldi, illetve vegeyes tulajdonban van. A külföldi cégek, főleg a multinacionális vállalatok viszont termelésüket elsősorban az olcsó munkaerő miatt hozzák hazánkba. Céljuk pedig [...] nem a magyar gazdaság erősítése, korszerűsítése.”⁵⁷

Az elképzelt gyarmatosítás narratívája előrevetítette a lehetséges következményeket, mégpedig, hogy a *legszegényebbek leszünk és maradunk is az Unióban*. A szegény rokon és vendégmunkás képei uralták a képzeletet. Másrészt, de ezzel összefüggésben, *másodrendű állampolgár víziójával* ijesztgettek bennünket. A következő, a bolgár sajtóból vett példa is ezt ábrázolja: „A tárgyalások eredményeként elértük, hogy orvosaink kórházi kiszolgáló személyzetként dolgozhatnak Franciaországban, építészaink segédmunkásként építkezéseken Belgiumban és Olaszországban, és romáink pedig egész Európában szórakoztathatják az utca népet az 'itt a piros

⁵⁵ 24 chasa 2001.05.04.

⁵⁶ 24 chasa 2002.03.26.

⁵⁷ Magyar Nemzet 1998.10.24.

hol a piros' játékkal.”⁵⁸ A magyar sajtó is tárgyalta a témát: „Hogyan kerüljük el a csapdákat? Az a nagy kérdés: a csatlakozás nyertesei vagy vesztesei leszünk. [...] A csatlakozással ugyanis nagyon sokat nyerhetünk, de talán még többet veszíthetünk – s ezzel az EU-tagországok alárendeltjeivé süllyedhetünk, amennyiben rosszul képviseljük saját érdekeinket.”;⁵⁹ „A belépés pillanatában Magyarország is másodosztályú ország lesz mindenfajta mutató szerint.”⁶⁰ A lengyelek megalázottság érzését az táplálta, hogy az Unióban elsősorban a vendégmunkásokról és nem a lengyel cégekről fogják őket ismerni: „Ha valódi szabadság volna, egy lengyel péknek nem kellene vizsgát tennie gyümölcskenyér-sütésből, egy lengyel borbélynak pedig nem kellene mester fokozatot felmutatnia Ausztriában. Egyelőre nincs kilátás arra, hogy meghódítsuk a bankszférát, a telekommunikációs piacot. Maradunk a szakmunkáknál, a karbantartó, takarító szolgáltatásoknál. A szolgáltatások szabad áramlásának hiánya miatt cégeink évente 2–3 milliárd euró veszteséget szenvednek el.”⁶¹

Van azonban még ennél is rosszabb. Az, ha elveszítjük önazonosságunkat. Ez a *nemzeti identitás és szuverenitás elvesztésétől való félelem* narratíváiban öltött testet. Például: „a csatlakozási szerződés aláírásakor Vaclav Klaus utalt arra, hogy el fogjuk veszíteni szuverenitásunk egy részét.”⁶² Az EU egy kísértetként fenyegeti a cseh nemzeti identitást: „Európa a fantáziánkban hirtelen egy nagy, több százezer hivatalnokot magában foglaló intézménynek tűnik fel. És ezeknek a hivatalnokoknak egyetlen küldetésük, hogy elnyomják, megfertőzzék, megalázzák és kontrolálják a büszke cseheket. Ez fárasztó munkájuk egyetlen célja. A karkai kastély összehasonlítva az EU-val oly barátságos, mint egy szoptató anya ölelő karjai. Amennyiben ez így folytatódik és csatlakozunk ehhez a bürokratikus pokolhoz, mi csehek eltűnünk, feloldódunk, mint egy kockacukor egy adag feketekávéban.”⁶³ A lengyelek ugyancsak rettegetek nemzeti szuverenitásuk elvesztésétől: „Semmi kétség, az Unió struktúrájának és az alkotmány normáinak a megváltoztatása végérvényesen felszámolja

⁵⁸ *Monitor* 2005.04.24.

⁵⁹ *Magyar Nemzet* 1998.04.28.

⁶⁰ *Népszabadság* 2002.12.09.

⁶¹ *Wprost*

⁶² *Právo* 2003.04.23.

⁶³ *Týden* 2003.06.09.

nemzeti szuverenitásunk megmaradt elemeit újabb és újabb kompetenciák és hatáskörök brüsszeli centralizációja nyomán.”⁶⁴

A csatlakozással a *nyelvünk, szokásaink, de még nemzeti ételeink és italaink eltűnésének képe is fenyegetett*: „A lengyel kormány azt tervezi, hogy a gazdasági és jogi szférában csökkenti a lengyel, mint hivatalos nyelv használatát a köztársaság területén. [...] Megjelent egy olyan tervezet, mely a közhivatalokban lehetővé teszi idegen nyelvek használatát.”⁶⁵ A bolgárok örömmel jelentették, hogy sikerült megmenteniük néhány szimbolikus erővel bíró nemzeti italukat: „Megőriztünk jó néhány konyak és bor márkát!”⁶⁶

A félelem diskurzusa tehát a csatlakozást követő elképzelt gyarmatosítás rémképéből táplálkozott, melynek legjelentősebb következménye nemzeti önazonosságunk és szuverenitásunk elvesztése.

A „valódi Európa”

Az EU-ról kialakított pozitív és negatív képek jellemzően a „mi” és „ők” relációjában jelentek meg, saját EU-hoz fűződő viszonyunk alapján ítéltük meg az Uniót. Az EU-t önképünk és önértékeink torz lencséjén keresztül láttuk. Volt azonban minden országban egy „szakértői EU kép” is, mely se nem az ígéret földje mítoszából, se nem az identitásunk elvesztése fölötti siránkozásból táplálkozott. A „szakértők” távol álltak mindkettőtől, érvelésük racionális alapokon nyugodott. Legjellemzőbb az EU bonyolult struktúrájának *kritizálása* vagy akár *nevetségessé tétele* volt, illetve kételyeket megfogalmazása az Unió hatékonyságát illetően: „Kár volt sietni. Az érmék megformálásában sem sikerült ötletesebbnek lenni, mint a pénz nevének kitalálásakor. Hiába, az egység fenntartása és a kényszeres kompromisszumkeresés ritkán szül vakmerően új megoldásokat.”⁶⁷

Az *integrációs projekt sikerének megkérdőjelezése* is előfordult, felemlgetve azt a tényt, hogy Európát többé nem nagy politikai személyiségek, hanem szürke bürokraták irányítják: „Mellesleg elkelne Brüsszelben egy új Jacques Delors. (Aki még Mrs. Thatchert is „bedarálta”). Annak volt ereje, jövőképe, agresszivitása. Utódai gyöngék; nem politikusok, inkább hivatalnokok.”⁶⁸

⁶⁴ *Nasz Dziennik*

⁶⁵ *Nasz Dziennik*

⁶⁶ *24 chasa* 2003.06.06.

⁶⁷ *Népszabadság* 1997.06.30.

⁶⁸ *Népszabadság* 2000.02.14.

A cseh sajtóban az euró árfolyamának gyengesége adott alapot az *Európai nagy terv tökéletlenségének és törékenységének a kikarikírozására*: „Az euró alacsony árfolyama felveti a mesterségesen létrehozott valuta túlélőképességének kérdést, illetve további kétségek is felmerülnek: fenn marad-e az Unió egyáltalán? És van-e értelme a bővítésről beszélni akkor, amikor az európai projekt minden elemében megrendült?”⁶⁹

A „szakértői diskurzus” a racionalitás nevében támadást indított az *ígéret földje mítosz* és az azt megalapozó kollektív mentalitás ellen. Nagyon is jól érzékelték a „szakértők” a mítosz erejét és épp ezért figyelemztettek a várható következményekre: „Ha csak állunk és várunk, hogy pénz hullik az ölünkbe a Strukturális Alapokból, nagy valószínűséggel zsákutcába futunk.”⁷⁰ A magyar lapokban is találkozhattunk hasonló véleménnyel: „Csak nehezen vesszük majd észre, hogy minden itt és ránk maradt, ami tényleg belül van, ami testmeleg, vagyis az, ami eldönti, hogy végül is miként élünk. Magyarán szólva: továbbra sem fog beleszólni senki abba, hogy mit kezdünk egymással. [...] Nincs például mondanivalója az Uniónak arról, hogy mennyi a tisztességes nyugdíj és hány éves kortól jár. [...] Azért sem fognak bennünket a brüsszeli főtéren messzire kidobolni, hogy egyébként is átlag alatti nemzeti jövedelmünkéből, még arányosan is kevesebbet költünk másoknál az egészségügyre. [...] Az sem izgat rajtunk kívül senkit, hogy hívunk-e ebbe a rendszerbe segítségül magántőkét. [...] Politikai kultúra dolga.”⁷¹

Az *ígéret földje* mítosz eredete az európai jóléti rendszerek által megteremtett prosperitásra vezethető vissza. Ezek fenntarthatósága már hosszú évtizedek óta viták tárgyát képezi a különböző európai országokban, ugyanakkor a csatlakozó társadalmakban ezeket nem ismerik, nyilvános beszéd részét nem képezik. Tehát a tagjelöltek elhitték, hogy ők ehhez az elképzelt és idealizált jóléti világhoz fognak csatlakozni. A „szakértők” hevesen tiltakoztak ez ellen a tévképzet ellen és rámutattak a rendszer gyengeségeire és problémáira: „Európa szocialistái továbbra is görcsösen ragaszkodnak az amúgy szklerózisban szenvedő és már széteső félben lévő jóléti rendszerekhez. Az EU mégis támaszkodik ezekre az avított eszmékre. Itt van például a Lisszaboni Stratégia. A kitűzött cél, hogy Európa lekörözze az Egyesült Államokat technológiában, versenyképességben. Ennek érdekében különböző teljesen bürokratikus „keret programokat”

⁶⁹ *Euro* 2000.05.15.

⁷⁰ *Hospodářské noviny* 2003.05.28.

⁷¹ *Wprost*

hoz létre. Azt is mondhatnánk, hogy egy európai Szilikon-völgyet akarnak megteremteni közpénzen!”⁷²

Feltehetjük a kérdést, hogy ez a fajta diskurzus mennyiben lehetett hatásos, elérte-e a publikumot és hozzájárulhatott-e az Uniót érintő fontos kérdésekről való gondolkodáshoz? A válasz nagy valószínűséggel nem, hiszen az ország-tanulmányok mind rámutattak arra, hogy a „szakértői diskurzus” jellemzően kis példányszámú, jól körülrható rétegnek szóló sajtóorgánumokban jelent meg. A bolgár esetben például megemlítették, hogy „az ország összes vállalását a Hivatalos Közlönyben publikálták”,⁷³ utalva arra a brüsszeli kritikára, hogy a kormány nem tett semmilyen erőfeszítést, hogy a széles nyilvánosságot tájékoztassa a csatlakozási tárgyalások folyamatáról és közzétegye az ezzel kapcsolatos közérdekű információkat. Egy másik lap a folyamat *elitista természetét kritizálta*: „Az európai integráció hivatalos fogyasztásra való!”⁷⁴ Illetve megint egy másik azt kifogásolta, hogy a „politikai elit az integrációt saját tulajdonaként kezeli.”⁷⁵ A cseh sajtó egy kormányfinanszírozású felvilágosító kampány kapcsán tett kritikai megjegyzéseket: „Martinnak van egy kis cége. Számára az EU nem csak privát érdeklődés miatt fontos, hanem pénzbevételi forrás is. A cége nyerte azt a pályázatot, melynek a célja az lett volna, hogy a információkat nyújtson a lakosságnak az Unióról. Mindehhez több százezer koronát kapott a Külügyminisztériumtól. Milyen meglepett lehetett Martin, amikor csupán hat ember jelentkezett az első ilyen tájékoztató foglalkozásra, amikor összesen két tanár jött el a kifejezetten nekik szánt kurzusra és a vállalkozóknak tervezett képzésen meg egyáltalán nem jelent meg senki. Van-e értelme egy csomó pénzt elpazarolni ezekre a felvilágosító kampányokra, amikor úgy tűnik, hogy a lakosság nagy részét ezek a dolgok egyáltalán nem érdeklik?”⁷⁶ A magyar sajtóban is éles kritikák illették az elit felelősségét: „A probléma gyökere az, hogy a magyar politikai „elitnek” és a véleményformáló értelmiség jó részének semmilyen, az integrációval kapcsolatos politikai elképzelése, víziója nincsen, maga is alulinformált és sokszor előítéletektől vezérelt, így az EU–magyar kapcsolatok unalmas

⁷² *Wprost*

⁷³ *Dnevnik* 2004.06.11.

⁷⁴ *Capital* 2000.02.23.

⁷⁵ *Sega* 2004.12.17.

⁷⁶ *Hospodářské noviny* 2003.05.02.

és felelőtlen médiabeli tálalása csupán a közöny és a tudatlanság bővített újratermelése.”⁷⁷

A „valódi Európa” diskurzusa annyiban tért el a többi korábban tárgyalttól, hogy kritikai érvekre alapozva álláspontját elszakadt attól, hogy az EU-ról kialakított véleményét kizárólagosan a „mi” és „ők” viszonyrendszerében értelmezze. Racionális és objektív elemzésekre törekedett. Az önkritika is részét képezte ennek a diskurzus típusnak, többek között az ígélet földje mítoszának lerombolásával. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a szakértői, racionális diskurzust a jelek szerint egy marginalizált helyzet jellemzett, amit jelzett a lakosság alul és rosszul informáltsága is.

Néhány következtetés

A hatásos, befolyásos és meggyőző képek mindegyike én központúnak találtatott, tehát saját helyzetünkre reflektálva értelmezte az Uniót. Továbbá elsősorban érzelmi és nem objektív vagy kognitív alapon interpretálta az EU-val kapcsolatos kérdéseket. És bár az Unió sajtó ábrázolását minden vizsgált országban az alulreprezentáltság és az átpolitizáltság jellemzett, a csatlakozási folyamatot az összes tagjelölt mégis egy érzelmileg felkavaró periódusként élte meg.

Mindez egy olyan pillanat volt a régió országainak történetében, amikor is a nyugathoz fűződő viszonyuk és ennek a relációnak a különféle interpretációi kikristályosodhattak. A nyugat felé tekintő modernizálók és a hagyományőrzők közti régi szakadékok újraíródtak és a folyamatot jellemzően öngyarmatosításként vagy rettentő képekkel megjelentetett idegen hatalom gyarmatosításként értelmezték. Említettük, hogy az öngyarmatosítás fogalmának használata ellen gyakorta szokták felhozni, hogy az veszélyesen önbeteljesítő jóslatként működhet a traumatikus identitásunk megerősítésében. Úgy találtuk azonban, hogy mégsem haszontalan a fogalmat értelmezési kategóriaként használni, mivel az önvád és az elmaradottságunk feletti eltúlzott víziók úgy tűnik továbbra is alapelemet képezik a közép-kelet európai és balkáni identitásunknak. Olyannyira, hogy az egyetlen létező válasz erre az öngyarmatosító identításra a rosszul értelmezett nemzeti érdekek pozíciója, mely jól ki is rajzoldódott a csatlakozás diskurzusaiban.

⁷⁷ *Élet és Irodalom* 2000.07.21.